

GÖBBELSOVA GALAKTIKA - GALAKTIKA MANIPULACIJA*

Sead Alić

Krećemo li od kraja prema početku, dopustit ćemo *realiziranom* da nam otkriva potencijal *prošloga*. Ploveći u oceanu informacija danas se sjećamo vremena kada je informacija bila zabranjivana, cenzurirana, opasna, učinkovita, odnosno kada su umjetničko djelo ili knjiga - bili rijetkost...¹ Ključ za otkrivanje manipulacija starih medija je u novim. Razumijevanje današnjih manipulacija baca svjetlo na vremena zabrana, cenzure, jednoulja, oskudnosti komunikacijskih sredstava. Prošlost se uvijek bolje vidi s distance; stari se mediji bolje razumiju iz novih koji ih uzimaju kao svoj materijal za obradu. Zatvoren u dnevni boravak, suvremeni potrošač medija, dio je nove *mase* ujedinjene mehanizmima elektroničke povezanosti.² Osoba je to koju reklame uče da ne vjeruje predmetu, nego predodžbi³, osoba koja će vjerovati kako *vidjeti* znači

* Uvodno poglavlje doktorske disertacije *Filozofija i književnost: od ideologija zavoda do manipuliranja medijima*, predusretljivošću autora prilagođeno i ustupljeno *Že-sveskama*.

¹ Oktavio Paz nas je u knjizi *„Drugi glas, pjesništvo i kraj stoljeća“* podsjetio da je tržišna ekonomija stvorila obilje, ali da je povećala i količinu trećerazredne „robe“: „Planine knjiga što se skupljaju u knjižarama i knjižnicama izazivaju mučno pitanje: što učiniti s viškom?“ (str. 73) Slično ali još radikalnije bilwetovci se pitaju: kuda s viškom umjetničkih djela: Danas samo na Manhattanu živi 100 000 umjetnika, dakle više nego ih je nekada bilo na cijelom svijetu. Tada je još bilo mjesta za zanatsku vještinu, za majstore i učenike, za vladare luđake koji izdaju dukate, biskupe koji svaki tjedan naručuju nova odijela Kulture u procvatu proizvodile su remek djela, a remek djela su poticala kulture na procvat; tko ne bi volio postaviti svoj vremenski stroj na te prostomo-vremenske koordinate... Arhiv Medija, str. 47

² „Masovna potrošnja – piše Gunther Anders u knjizi posvećenoj filozofskom promišljanju radija i televizije – danas se obavlja solistički; svaki potrošač je neplaćeni radnik koji kod kuće proizvodi masovnog čovjeka“, Ginter Anders: *Svet kao fantom i matrica*, Matica srpska, Novi Sad, 1996. str. 21.

³ Francois Brune: *Nasilnost reklamne ideologije*, *Evropski glasnik* br 10. HDP Zagreb 2005. str. 405 215

već i *shvatiti*.⁴ Načelo trgovine robama osvojilo je svijet, a robom su postali i informacija, i reklama, i nastup znanstvenika, i rat, i spektakli, i politika...

Mir je, kao nastavak rata, priznanje snage medija i utvrđuje se povezanošću velikih novinskih korporacija i središta političkog odlučivanja. Na književnosti je da ne učini grešku koju je činila često kroz povijest, etablirajući neprihvatljive socijalne odnose svojim, od mecena sponzoriranim, djelima. Aktualna književnost mora uvidjeti razornost svoje eventualne upregnutosti u službu politike. Oružje ubija doslovce, bez mogućnosti demantija, bez ispravka navoda u parlamentu, bez isprike za greške scenarista u obradi neke povijesne priče, a oružje je samo produžetak riječi, emocije, strasti, političke prepirke ili sukoba. Riječ je ta koja ubija i otvara vrata pakla.⁵ No, bi li snaga političkih zavodenja bila tako velika da se ne oslanja na poslušne medije i umjetnost zaborava? Mediji su, naime tu i oni će relativizirati svaku smrt, demantirati zločin, izmanipulirati javnost, opravdati greške političara... Antene preuzimaju mjesta zastava. Nacionalne himne su samo špice za odjavu nacionalnih televizijskih programa... Mnogo glava uz jednu antenu proizvodi iste osjećaje i iste misli u mnoštvu. Put je to bez povratka. Odašiljanje informacije u jednom smjeru, njeno kontroliranje – jasna je najava jednoumlja u glavama recipijentata tih medija.⁶ Zato je fašistički totalitarizam velikim dijelom i proizvod medija koji je u njegovo vrijeme bio nov i snažan – medija radija. Iluzorno je bilo misliti da je moguće promatrati atome, a da se već samim činom promatranja ne utječe na promatrano.⁷ Nerealno je bilo misliti da će

⁴ Na to je upozoravao Rudolph Arnhem kada je u knjizi *Film as Art* napisao da će televizija "biti jedan od najtežih ispita za našu spoznaju. Ona će nam obogatiti duh, kao što će ga i umrtviti...", citirano prema: Ryszard Kapuscinski: *Odražavaju li mediji stvarnost svijeta?*, *Europski glasnik* br 10. HDP Zagreb 2005. str. 381.382.

⁵ „Književnost je, to je dobro poznato, najpodložnija svim mogućim vanjskim nalogima i obavljajući zadaća koje joj izvorno ne pripadaju. Jednim dijelom ona se ni sada nije uspjela tomu odhrvati“ Ivan Lovrenović: *Unutarnja zemlja*, Durieux, Zagreb, 1999, str. 207.

⁶ To je kontekst unutar kojega je razumljivo McLuhanovo upozorenje o tome da je sam medij zapravo poruka, odnosno da je uvijek riječ o proizvećima ljudskih sposobnosti/mogućnosti koji nam u krajnjoj liniji presuđuju. Vidjeti Marshall McLuhan: *The Medium is the Massage*, Bantam Books, New York, London, Toronto, 1967. str 26.

⁷ Werner Heisenberg je u knjizi *Fizika i filozofija* pokazao povezanost znanstvenog i filozofskog pristupa. Heraklit i Aristotel po njemu su rekli zanimljive i znanstveno prihvatljive sudove (ako bi se u tim sudovima neki pojmovi zamijenili). Na 41 stranici Heisenberg kaže: "Klasična je fizika počivala na pretpostavci – ili bismo trebali reći iluziji? – da možemo opisati svijet ili barem dijelove svijeta, a da ne govorimo o sebi samima" Citirano prema: Werner Heisenberg: *Fizika i filozofija*, Kruzak, Zagreb, 1997., str. 41.

usmene poruke (prenositelja u davnim vremenima) biti prenesene bez dodavanja osobnosti prenositelja (uveličavanja, umanjivanja i sl.). No dok je nekada najveća "kolateralna šteta" šumova u komunikaciji bila ocjena jednog vremena ili osobe (povijest pišu pobjednici) danas je cjelokupna realnost - proizvod namjerno izazvanih medijskih manipulacija, otvorenih prijevara i beskrajinj glačanja silnim ponavljanjem neistina. Živimo u Potemkinovu selu.

Mcluhanova galaktika⁸ dala je već dovoljno odrednica da se nazove Göbbelsovom!

Premda je u temeljima poznatih Göbbelsovih stavova o propagandi, zapravo stav Adolfa Hitlera, čovjeka koji je shvatio snagu propagande, koji je vodio ponaprije propagandni rat, a tek onda vojnički.⁹ Režimska djeca raznolikih i kombinovanih medija, fašizam, komunizam i liberalni kapitalizam, potvrđuju da kad god je "iskra misli udarala u naivno tlo" („informacija“ podastirana masi) povijest se opasno ljuljala između globalnih nesreća s različitim predznacima.¹⁰ A

⁸ Mcluhanovo učenje iniciralo je biblioteke tekstova posvećenih analizi medija. Gotovo da je riječ o uspostavljanju nove paradigme bez koje nije moguće razumijevanje svijeta u kojemu živimo i kojega stvaramo. Knjiga koja je ukazala na taj fenomen i koja promišlja bitne postavke Mcluhanova pristupa - indikativnog je naslova: *Makluanova galaksija*, Prosveta Beograd 1982. Riječ je o knjizi koja koristi sintagmu jedne od glavnih Mcluhanovih teza o utjecaju izuma tiskarskog stroja na suvremenu civilizaciju.

⁹ Citat koji povezuje misli Mcluhana i Debraya odnosi se na ono totalitarističko u nama, odnosno opasnostima koje dolaze od medija: "Dakle u čovjeku postoji neka nepromjenjiva mentalna struktura potencijalnog diktatora. Zar vjerojatnost da se ta potencijalna nepromjenjiva aktivira (ako je tako shvatimo) nikako ne ovisi od mediasfere? Zar Hitler zaista ništa ne duguje mikrofону, radiju, svojoj veličanstvenoj udaljenosti tijekom velikih nacističkih ceremonija...Mcluhan je bez sumnje pokleknuo pred naivnim determinizmom kad je napisao: "Samo je političko postojanje Hitlera izravna posljedica radija i sistema ozvučenja.". Regis Debray: *Uvod u mediologiju*, Clio, Beograd 2000, usporedi str. 187.

¹⁰ Želja je ovog rada promisliti utjecaje tehnologije na umjetnost, ali jednako tako i medijska preuzimanja elemenata umjetničkog, te njihov sudbonosni utjecaj na čovjeka. U tom kontekstu ono medijsko koje je iskorišteno od strane diktatorskih režima, a neosvijesteno — daje nam za pravo govoriti o čitavoj galaktici medijskih pomagača najvećim diktaturama u ljudskoj povijesti, koje su se često znale pozivati i na književnost, filozofiju, estetiku, ljepotu, ideju slobode i sl. Marshal Mcluhan otkrivajući korijene svojih teza u predgovoru kolegi Innisu, pokazuje genezu teza koje je i sam razvijao. Naime, u svibnju 1940. godine *Canadian Journal of Economics and Political Science* tiskao je tekst Innisovog profesora Roberta Parka. U tom tekstu Park govori o potrebi istraživanja uloge i funkcije komunikacije budući da je to očigledno temelj socijalnih procesa. Još je dakle Park započeo s tezama o utjecajima tehnologije na habitus čovjeka, funkcioniranje i strukturu društva... Vidi uvodno poglavlje, Harold Innis, *The Bias of Communication*, University of Toronto press, 1964.

filozofija je zbilju prečesto promatrala s visine *sintetičkih sudova, mudrosti, ideje, pojma, sustava* i sličnih uzvišica ljudskoga duha ("zvjezdano nebo nad nama i moralni zakon u nama"). Ekskluzivnost je stoljećima pothranjivana zatvorenim školama, cehovima, prijenosom ingerencija s koljena na koljeno, ali i akademskom distancom.¹¹ I dok se filozofija (izlazeći na svjetlo dana tek u sumrak) umišljeno ogledala u svojim tvorevinama, podcjenjujući sve što se s njima nije slagalo - pronalasci sredstava komuniciranja ubrzali su život i donijeli novu konfiguraciju odnosa. Pokazalo se da je u temeljima grandiozne zgrade filozofije pojma samo naivna ideja da pojmovi mogu sadržavati sve. Postalo je jasno da je najvrjednije bilo ono što je rečeno usput, u stankama, prije ili poslije podizanja pojmovnih zidova. Na filozofiji je priznati zabludu. To vodi oslobođanju. Jednako onako kako je slikarstvo odustalo od reproduciranja zbilje (nakon pojavljivanja fotografije), te se oslobodilo za boju i oblik – i filozofija ima mogućnost napustiti Potemkinove kulise pojma i vratiti se izvorno mudrosti samoj. Suvremeni 'usamljenik u gomili' treba iskustvo cjeline. Zarobljen u slike suvremenih medija, on je razapet između svijeta bez Boga, politike bez obraza, ekonomije bez pravednosti, filozofije bez mudrosti, budućnosti bez vizije... A pošto je književnost kroz stoljeća bila svjedokom mijena duha, bližim i neposrednijim od filozofije, pa i kada je riječ o ispitivanju zabluda ljudskoga duha, uloži riječi u svijetu, manipulacijama (nekada i danas) - književnost je bogatija znanjem i iskustvom, slutnjama i najavama, sugestijama i rješenjima da bi joj poklonili povjerenje.

I sam osnivač mediologije Regis Debray¹² s puno simpatija navodi niz književnika, posebno liričare, koji su, uronjeni u životnu svakodnevicu, te često i u izravnom suodnosu s tehnikom – bili mediolozi prije otkrivanja mediologije. Uspješne mediologe, smatra Debray treba tražiti među umjetnicima prije nego među filozofima ili teoretičarima kulture. Ključ je u *metodi* koja je tu da otkrije srodnost, da bude pomalo neposlušna, koja ne prihvaća do kraja sustav referiranja, navođenja citata. Ključ je u ljudima, smatra Debray koji imaju smisla

¹¹ Jedan od velikih kritičara umišljenosti filozofa je Paul Valery, čije je rečenice inače i Benjamin koristio kao inicijatore svojih važnih teza o reproduktibilnosti umjetničkog djela. Jedna od njegovih oštih kritičkih opaski kaže: "Uglavnom, filozof kaže sam sebi – Postojanje ove reči dokazuje da je nešto pod tim imenom. Proučimo to nešto – i nakupimo zaključke. Gigantska definicija ničega! Ništa nije više pogrešno, ili manje utvrđeno." Paul Valery: *Sveske 3 Svjetlost, Sarajevo, 1989.*

¹² Usporedi, *Uvod u mediologiju*, str. 125: "Otud u oblasti mediologije, superiorna lucidnost liričara, njihov proročki dar da 'predosjete' tehnologiju u nastajanju i njene mogućnosti."

za detalj, koji žive sadašnji trenutak i ne gledaju ga iz perspektive sveučilišne katedre devetnaestoga stoljeća, u ljudima koji prate i trivijalno, efemerno, naizgled nevažno, detalje, ono pojedinačno, simbolično... koji ne biraju isključivo uhodane staze. Zato Debray navodi Hugoa (čije je razmišljanje o arhitekturi, kao obliku ljudskog pamćenja koje je dokinuto pojavljivanjem medija knjige - bilo mediološko), Valeryja koji je još 1930. govorio o dostavi čulne realnosti po kućama, Baudelaireu koji je uspoređivao fotografiju i slikarstvo... Otuda naravno i Debrayevo naglašavanje važnosti Waltera Benjamina¹³, te lirske duše sposobne da u malom detalju razluči i prepozna ono bitno. Tu su naravno i Hobs, Pascal, Vico, škola iz Toronta s McLuhanom kao najznačajnijim misliocem...¹⁴

Slično Valeryju je promišljao i pisao Virilio: "Za mene, sve vrste umjetnika – likovni umjetnici, plesači i dr. – organi su percepcije društva ili vrste. Neki su ljudi poput senzora: baš kao što koristimo organe poput očiju, ušiju ili ruku kao senzore, tako i u ljudskom rodu postoje pojedinci, muškarci i žene, koji zamjećuju, razumiju. Primjerice Kafka. On je istinski prorocatelj, posebice u svojim pismima. Naizgled on piše za sebe, on je usamljenik, ali zapravo to čini za druge. Senzor je zahvaljujući pronicavosti svoje percepcije, duboko socijalno biće. Vjerujem da je takva uloga od goleme važnosti za društvo"¹⁵ (potcrtao S.A.).

Dakako da je medijacija (mediasfera koja je u korijenu mediologije) u nekom od svojih oblika bila poznata u svim vremenima, pa i u samim počecima mišljenja, vjera da se u određenim riječima krije Tajna/Odgovor/Istina. Posredovanja su naime stara koliko i ljudski odnos spram svijeta, a svijest o tom posredovanju s nama je od silogističkog terminusa mediusa pa sve do danas. Oblikovanje i snaga suvremenih medijskih zavoda/manipulacija gradila se i pripremala, oblikovala i razvijala, rasla - uz pomoć mnogih duhovnih područja i znanosti. Interdisciplinarna mediologija svojim analizama koje vertikalno prosijecaju povijest filozofije, književnosti, religije i drugih stečevina civilizacije – horizontom je koji omogućuje široku analizu korijena i oblika manipulacije, 'šumova' u komunikaciji, odnosno

¹³ U *Media manifestosu*, Debray, Waltera Benjamina naziva „kumom mediologije“ (Regis Debray: *Media manifestos*, Verso, London, New York, 1996., str. 101.)

¹⁴ O kanadskim misliocima koji su trasirali mnoge mediološke putove, zanimljivo piše Arthur Krokera u knjizi *Tehnologija i društveni um*, Mistl, Zagreb 2003.

¹⁵ Paul Virilio, *Brzina oslobađanje*, Naklada DAGGK, Karlovac, 1999. str. 229.

malih i velikih životnih i povijesnih, ljudskih i medijskih, religijskih, ekonomskih, političkih, književnih i drugih - laži u kojima živimo. Niti je manipulacija stvorena uz suvremene medije, niti je današnje vrijeme jedino u kojemu su se 'šumovi' u komunikaciji, nesvjesni ili svjesni, događali. U našoj analizi vraćat ćemo se do prvih obreda i rituala, pjesme i plesa, u doba oralne kulture, da bismo se preko određenih punktova u povijesti analitički probijali do današnjih dana. I suprotno: shvaćajući današnju snagu slike bolje ćemo razumjeti snagu religijske ikone; uviđajući današnji fetišizam, jednostavnije ćemo shvatiti vjeru u svete predmete, predmete ili dijelove tijela svetaca, toteme i sl.

U tom je hodu značajan i Homer i Göbbels, i Platon i Milošević, peripatetička škola i *Big Brother Show*, retorika, sofisti, crkvena propaganda, ratni huškači i zagovornici mira, filozofi i filozofi velikih korporacija, teoretičari književnosti i književnici, propagandisti, analitičari, povjesničari, teolozi...Traganje za korijenima suvremenih medijskih manipulacija ima jedan od najšire postavljenih predmeta istraživanja. Teško je, gotovo nemoguće, pratiti paralelno povijesti književnosti, filozofije, propagande, teologije, umjetnosti, medija, znanosti, politike, te ljudske povijesti općenito. No koliko god takav put bio težak na njega se mora krenuti. Jer, manipulacija se vremenom obogaćivala i učila prikrivati poput prirode same. Učila se biti prihvatljivom i samorazumljivom. Berala je kroz povijest one mecene uz koje se mogla predstavljati u najboljem svjetlu. Uvijek pri vlasti, uvijek uz vrhove hijerarhija, ova tisućljećima stara, iskusna, atraktivna dama, danas zadaje naj snažnije udarce. Istodobno bliža je svom raskrinkavanju, nego ikada ranije. Određenje umjetnosti kao samostalne, slobodne, kreativne grane ljudskog duha nije staro koliko i crteži Altamire, nego se suvremena nam, naivna želja, projicira u stara vremena, te tako zamagljuje stvarno stanje. Onemogućuje li nam takvo uljepšavanje prošlosti stvarno razumijevanje uloge i pozicije umjetnosti? Svakako! Umjetnost je, naime, u svom suvremenom, modernom i postmodernom određenju zapravo relativno mlada, ali kao takva 'muza' manipulacije ne svojom krivnjom. Suvremeni pak promatrač umjetnosti, bombardiran svemirom informacija, teško da može razmišljati o načinima na koje su ljudi prije nekoliko stotina godina ili tisućljeća, razmišljali o predmetima koji se nama danas čine umjetničkim. Mislimo da su svi uvijek mislili i osjećali kako to i mi činimo danas. Zaboravljamo da su drukčija bila vremena, tehnički izumi, osjećaj daljine, vjera, strahovi... Ne treba zaboraviti da je umjetnost nastala nadraštanjem zanatskih odnosa i stega ritualnih i religijskih obveza i ishodišta. Osamostalivši se, umjetnost je morala

slijediti različite, više ili manje prihvatljive putove. U osamostaljivanju je bitnu ulogu odigrala knjiga. Ne zaborav bivše ovisnosti donio je biblioteke tekstova o "broju anđela na vrhu igle" a te su estetičke, filozofsko-umjetničke analize dugo prikrivale, međutim i otkrivale, ulaz u područje analize manipulacija suvremenih medija. Benjaminove teze o tehničkoj reproduktivnosti umjetničkog djela, te razmišljanja o smrti aure, s temeljnim promišljanjem odnosa tehnike i umjetnosti, kao i kasnija razmišljanja McLuhana, Innisa, Granta, Deborda ili primjerice Debraya – otvorila su vrata suvremenim analizama manipulacijske uloge medija, pa i mediologiji kao potpuno novoj znanosti.¹⁶

Središnje mjesto modernih promišljanja odnosa umjetnosti i medija ima svakako provokativni Marshall McLuhan koji je svojim inicirajućim tezama – ponekad i višesmislenim i neodređenim – pokrenuo vojsku istraživača koji su donijeli na svijet brda literature s tog područja.¹⁷

Važno mjesto u ovoj analizi imaju točke iz povijesti književnosti, odnosno književnici 19. i 20. stoljeća koji su osvijestili, navijestili, te koristili saznanja o promjeni svijesti industrijskog čovjeka, promjeni percepcije i njegovih potreba. Otuda stranice o književnicima čije teze danas, sa znanjem da su primjerice pisane na početku 19. stoljeća, zvuče proročki. Poput McLuhana koji je najavio mrežu svih mreža – internet, tako su i Matoš, Beli, Majakovski, Valery, pomenimo tek neke, najavljivali radio i televiziju i druge tehnološke izume. No, nisu najavljivali samo nove tehničke naprave, nego su često bili i svjesni ili su slutili drastične promjene koje one donose. Znanosti o jeziku i književnosti, od teorije književnosti do semiotike, pokušavale su ući "u korijene" riječi. Nada je bila probiti se do atomskog znaka koji bi omogućio lagodniji povratak i lakše snalaženje u babilonskoj kuli jezika.

¹⁶ Teoretičar suvremenih komunikacija Neil Postman u svom najpoznatijem djelu *Technopoly* u tekstu *From Tools to Technocracy*, podsjeća na teze Karla Marxa iz *Njemačke ideologije* koje bi se mogle očitati kao McLuhanove teze, pa i razmišljanja na tragu Waltera Benjamina. Riječ je o onom mjestu kada Marx ustvrđuje kako su individue upravo onakve kakvim očituju/izražavaju svoj život. Drugo mjesto koje Postman navodi Marxovo je poznato pitanje: "Je li Ahil moguć u vrijeme baruta i topovskih kugli, odnosno Ilijada u vrijeme tiskarskog stroja..." Stavljajući u dodir tehnološke uvjete i simbolički život Marx, smatra Postman, ne čini ništa neobično. Sličnih je povezivanja bilo i bit će. Postman naime smatra da sredstva kojima se čovjek koristi nikada nisu sprječavala čovjeka u njegovom vjerovanju u Boga, politiku, odgoj i sl, nego da su ta vjerovanja zapravo bila rezultat tih sredstava. *Technopoly*, Vintage Books, New York 1993. str. 21. – 23.

¹⁷ Naravno da sam McLuhan zaslužuje samostalnu analizu njegovog vlastitog prinosa razumijevanju odnosa umjetnosti i novih medija.

No, onako kako fizičari, tragajući za najmanjom česticom, idu sve dublje i dublje, prelazeći ponovno u područje spekulacije (metafizike) – niti znanosti o jeziku i književnosti nisu došle do 'svetoga grala' razumijevanja jezika. Usput su međutim nenadano pomogli u razumijevanju odnosa riječi i medijskih manipulacija. Svjedoci smo kontroliranih lokalnih, televizijom prenošenih ratova, ali i tendencija globalnih razmjera koje bi uskoro mogle užariti zemaljsku kuglu. Kakva je u tome uloga medija i jesu li oni zauvijek izgubljeni za one oblike kakve su od njih očekivali pjesnici koji su ih slutili, odnosno umjetnici koji su se uključivali u rad u vrijeme nastanka tih medija? Jesu li umjetnici bili iskorišteni, ili je u nekim slučajevima riječ o kantovskoj 'samoskrivljenoj nezrelosti'?¹⁸ Učestalost lokalnih ratova (pučeva, prevrata, svrgavanja s vlasti, revolucija...) potvrđuje uspješnosti hollywoodskih filmova koji reklamiraju američko oružje. Kakve to posljedice ima na recipijente medija i njihovu dokolicu? Koliko su televizični moderni ratovi posljedica navike/dresure potrošača da ih gleda i pasivno konzumira u svom oskudnom domu, sretan što u njima ne sudjeluje? Književna je riječ slutila i sluti ratove, bilježila i naknadno opisivala. No koji je danas odnos književne riječi, medija knjige i brzih televizičnih ratova koji se uživo prenose sa svjetskih ratišta? Što fascinacija televizijskim ratnim igrama znači za suvremenog recipijenta umjetnosti? Hoće li i koliko još dugo biti strpljenja za tipografske sličice (koje puno sporije promiču ispred oka od onih celuloidnih i elektronskih) i koje k tomu još zahtijevaju napor razumijevanja?

Od Platonove špilje do isijavanja svjetlosti iz televizijskih škrinjica, svjedoci smo ljudske sklonosti vjerovanja u sjene. Mehanizmi poistovjećivanja s vlastitim projekcijama mehanizmi su koji su čovjeka zarobljavali u svim vremenima. Koliko su ti mehanizmi snažni u vrijeme kada zrcala TV-stanica vrebaju na svakom koraku. 'Društvo spektakla' odavno je najavljeno.¹⁹ Suvremeni teoretičari danas

¹⁸ U tekstu *Skrivena umjetnost*, Aude de Kerros piše: "Klica totalitarizma nije u ekonomiji i društvu, nego u mišljenju i kulturi. Tijekom cijelog stoljeća ta totalitarna misao doživljava metamorfozu i poprima različite oblike. Političke utopije nametnut će je policijom i propagandom. A kad one kao državne snage iščeznu, kada se i religija, uz čiju smo pomoć odolijevali čuvajući svijest i savjest, uruši u obrnutom i paradoksalnom pokretu, totalitarna će ideologija mirno napredovati pod zaštitom ministara, medija i različitih kulturnih ustanova diljem cijelog planeta. Nova nevidljiva utopija uvući će se u duhove: ideologija o svijetu u kojemu je sve istinito, sve jednako, sve moguće, sve dopušteno." Citirano prema: *Europski glasnik* br 10. 10 str. 644., 645.

¹⁹ Zanimljivo je da pionirsko djelo i jedno od utjecajnijih u suvremenom promišljanju odnosa medija i zbilje pronalazi i navodi svoju prethodnicu u Feuerbachovim tezama njegove *Biti kršćanstva*. Vidi Guy Debord, *Društvo spektakla*, Arkzin, Zagreb, 1999., str. 35.

čak i prenaglašeno, metaforički tvrde, kako zbilja zapravo i ne postoji – postoji samo virtualni svijet medija koji nas koristi kao svoj materijal.²⁰ Postoje li realne granice razgraničenja analize i metafora, upozorenja od realnog stava, poetske slike od korisne analize aktualnoga stanja?

Ako američki generali bez konzekvenci prevare nekoliko stotina svjetskih novinara, ubrzavajući televizijsku sliku kretanja cilja (civilnog vlaka), te tako pokušaju pravdati bombardiranje civilnih ciljeva (brzinom) – a da suvremeno društvo nema načina sankcionirati takvo ponašanje (a to je samo jedna u golemom nizu slika manipuliranja medijima i ljudima danas) – onda živimo u vrijeme instrumentaliziranja tehnike i medija u usko političke ciljeve grupe ljudi koji upravljaju najvećom svjetskom silom.²¹ Ako je borba protiv terorizma samo paravan za provođenje terorizma države na globalnoj razini – onda se vraćamo u doba osuvremenjene tiranije.²² Koliko su u uspostavljanju takvih odnosa sudjelovali mediji i posebno književna riječ? Pisari su oduvijek bili zanatlije u službi moćnika. Od Asurbanipalovih glinenih pločica vladari su utiskivali svoje pečate na sredstva (medije) posredovanja. Tek moderno vrijeme počelo je razvijati iluziju samostalnosti i neovisnosti. Tu su iluziju centri moći vješto iskoristili. Zgranuti nad činjenicom tako velikog broja medijskih manipulacija, novinari, komunikolozi, jezikoslovci, znanstvenici, filozofi, teolozi, književnici i umjetnici – bilježe, prosuđuju, opominju, slute, analiziraju... No u većini slučajeva riječ je o uvidima koji se zadržavaju u uskom području probitka, prostora djelovanja, odnosno vlastitog interesnog područja, na kojemu se radi, pa koje se onda i analizira. Tko i kako bi trebao sačiniti analizu koja bi pokazala presjek većine tih znanosti i područja, te tako donijeti potpuniju sliku.

²⁰ U tome su radikalni mislioci Agentur Bilweta koji u *Arhiv medija* donose niz provokativnih teza. Primjerice: "Gdje su prije bili predmeti sada su informacije. Ne postoji druga stvarnost osim medijske"... str 249, ili: "Stvarnost je još jedna marketinška kampanja" str. 192 ili: "Mi smo posjetitelji u svijetu koji će se emitirati s nama ili bez nas..." 43. Vidi Agentur Bilwet: *Arhiv medija*, Arkzin, Zagreb, 1998

²¹ To je samo jedan u nizu primjera koje navodi Ennio Remondino u knjizi *Televizija ide u rat*, Clio, Beograd, 2002., str. 52.

²² Ispitujući utjecaje novih tehnologija na ljudski um Arthur Kroker uspoređuje tri najznačajnija kanadska teoretičara ovog područja: Innisa, McLuhana i Geogea Granta. Za sada, na ovom mjestu, navedimo samo misao koju citira Grant, a koja pripada Hueyau Longu: "Kada fašizam dođe u Ameriku, doći će u ime demokracije" Dobro je znati da je ova rečenica napisana 1974. godine. Vidi: Arthur Kroker: *Tehnologija i društveni um*, Naklada Misl, Zagreb 2003., str. 42.

Pojava mediologije²³ jedno je od mogućih rješenja. Interdisciplinarni pristup koji vertikalno kroz povijest prati i analizira medijacije u raznim područjima – može dati okvir za jasniju sliku o današnjim medijima i njihovoj ulozi.²⁴ Znanost je danas sve manje akademski zatvorena i brža je u komunikaciji, te već manje podnosi staru akademsku, cehovsku retoriku. Istodobno analitičari detektiraju opasnost novih medijskih znanstvenika koji se sa svojim stavovima uvijek i savršeno uklapaju u nakane medija na kojima gostuju. Mediološki uvid u povijesne vertikale mora stoga biti dopunjen i aktualiziran analizama dnevnih nastupa gdje bi se opći uvidi konkretizirali i ispitali na pojedinim slučajevima. Mnogi će se teoretičari složiti s tvrdnjom da danas uglavnom živimo u *Platonovim sjenama* suvremenih medija. Pa i pojmovi nacije, ljubavi, jezika, vjere, žrtve, religije poprimili su obilježja funkcionalnosti. S neku drugu stranu onoga što bi mogli biti, oni su danas uglavnom ono što je u medijskom posredovanju najneproblematičnije, najkomotnije, najiskoristivije. Jesu li nas čemu naučile Luhmanove analize pojma ljubavi? Kako stojimo s McLuhanovim ismijavanjem nacionalizma, vezivanjem te ideje uz tiskanje i tiskarski stroj? Je li danas naša vjera veća ili manja nakon Proklovih teza²⁵ i Debrayevih uvida u povijesne procese sužavanja i arhiviranja koji dovode do najveće apstrakcije među apstrakcijama – Boga.²⁶

Ponajveći nedostatak gotovo svih teoretičara koji su se upustili u *analizu sjena* nedostatan je promišljanje odnosa književnosti i propagande, te propagande i svih medija kroz koje ona pronosi svoje poruke. Stoga je zadatak ovog rada motriti i suptilne odnose religije i propagande, odnose nekih književnih smjerova u povijesti

²³ Analize ovog rada kreću se u području filozofije književnosti i nove znanosti koju je utemeljio Régis Debray. No kad god se upućuje na mediološki pristup, želi se sugerirati potreba interdisciplinarnog pristupa medijima koji nije samo sociološki, ali je i sociološki, nije samo filozofski, ali ne zanemaruje tu dimenziju, nije samo povjesničarski, ali propitkuje fenomen medija u kontekstu povijesnih mijena i refleksija, etc.

²⁴ Zanimljiva je i podudarna McLuhanova odluka o "mozaičkom pristupu", jer je to za njega bio način otkrivanja uzročnosti u povijesnom slijedu činjenica

²⁵ Ne možemo ne podsjetiti na pseudo-Dionizija koji je, sumnja se, prepisao Proklove oznake henada u tekstu koji se odnosi na Krista, odnosno Svetoga Duha. Na taj način je novoplatonska misao uvučena u ruho ranoga kršćanstva, nastavila živjeti drugim pojmovima, ali istom strukturom. Vidi Proklo, *Osnove teologije*, str. 41.

²⁶ I sama ideja Boga, smatra Debray relativno je mlada ideja i to ne bez razloga. Mogla se pojaviti tek oko 8. stoljeća prije nove ere, a to je upravo vrijeme nastanka pisma. Spoj klinastog pisma i kamile (pastoralnog puta kroz pustinju) stvorio je Vječnog Boga, smatra Debray. Vidi *Uvod u mediologiju*, str. 95.

i samih medija; korištenje književne riječi i poetske književnosti u oblikovanju propagandnih slogana, te analizirati vezu jezgrovitih filozofskih sintagma i novih sveprisutnih reklamnih poruka. Suvremena, brza komunikacija omogućuje analizu matrica, obrazaca, koji često prelaze iz jednog duhovnog područja u drugo, iz prošlosti u sadašnjost. Mediološka analiza otkrit će estetičku koncepciju kod Prousta, marketinška pravila u religijama, vjerske odrednice u multinacionalnim korporacijama, hazarderstvo igara u svjetskoj politici, tiranske metode u borbi za demokraciju... Biti svjestan i biti u svom vremenu danas uglavnom znači biti svjestan medijskih manipulacija. Uvidom u obrasce, mjesta, vremena i oblike tih manipulacija – oslobađamo se za samostalnu odluku i stav koji neće biti izmanipuliran. U suprotnom, boja smo na paleti velikih “umjetnika povijesti”.²⁷ Mediologija mora ispitati je li nacionalni jezik kriv za eskaliranje nacionalnih osjećaja do te mjere da oni ugrožavaju druge. Zašto i otkuda snaga nacionalnom osjećaju da zaboravi kako je granica vlastite slobode drugi čovjek, granica nacionalne slobode druga nacija²⁸. Koji su tu mehanizmi bili na djelu posebno u prostorima bivše Jugoslavije, da je sve zaboravljeno, te da su na površinu isplivali nepismeni, polupismeni, kvaziznanstveni, netolerantni, umišljeni, sirovi, mutni, grabežljivi, bahati i slični²⁹.

I naravno tu je politika i posebna vrsta ljudi koji se smatraju sposobnim i odgovornim upravljati u ime drugih, njihovim sudbinama. Treba ispitati jesu li na djelu neki mehanizmi o kojima se rijetko govori, a čije se postojanje iz dana u dan čini sve jasnijim. Daleko od znanstveno dokazivih sudova leže trendovi koji su u krilima suvremenih političkih pragmatika. Znanosti nezanimljivi, medijima i novinarima nedostupni, ti trendovi ostaju za analizu mediolozima, odnosno svima

²⁷ O Velikim “umjetnicima povijesti” pisao sam u knjizi : *Rođenje tragedije iz duha novokomponirane glazbe*. Str. 47 – 67, Phenomena, Zagreb, 1999. god.

²⁸ Marko Vešović u prelijepoj knjizi *Poljska konjica* piše o lažima koje su stvarale mitove: “Mi Srbi smo, kroz istoriju, lagali najviše/ Lagali su i drugi. Lagali udarnički. Jedva smo ostali / Na čelu tabele. Svi narodi su lažljivi. A samo mi se / Svojim lažima pričešćujemo! Jer nitko nije gajio /Vijekovima iste laži kao svilenu bubu./ Kraj nas protiče historija, vrijeme po vrijeme prolazi, /mi lagati ne prestajemo, i kao seoski lažovi /i kao filozofi, na vazda isti način / o vazda istim stvarima / ...ma hajde majke ti! / Petsto godina ropstva, a ovamo nam prošlost Stovarište junaka...” Marko Vešović: *Poljska konjica*, Zero, Sarajevo-Zagreb, 2004., str. 135.

²⁹ Ratovi nas neće dovesti miru, kao niti svijesti o instrumentaliziranju odrednice nacionalnoga. Bačena među ex-yu narode kao kost, odrednica nacionalnog poslužila je političko-obavještajnim nomenklaturama da se pravno i ekonomski osiguraju za doba nakon rušenja berlinskog zida. Ostalo su kadrovi s ratišta.

koji shvaćaju da nam *sjene* presuđuju. Sve je jasnije da se globalna politika provodi uz snažnu pomoć globalnih medija.³⁰ MTV je otvorio put CNN-u, a ovaj američkim trupama bilo gdje u svijetu. Ostaje međutim nejasno: kojim mehanizmima globalni mediji relativiziraju istinu, onemogućuju dijalog, te opravdavaju svoje netočne i neistinite tvrdnje³¹. Ako je Göbbelsova istina o ponavljanju laži važeća, sada samo doživjela realizaciju odašiljanjem satelita u Zemljinu orbitu, onda se potvrđuju analize totalitarizma o utjecaju tog ponavljanja na čovjeka, a cijela sfera medijskog djelovanja postaje Göbbelsovom galaktikom. I još značajnije! Ukoliko u mehanizmima suvremenih medija i njihovoj sprezi s politikom pronađemo obrasce koji nedvojbeno preslikavaju odnose prema medijima velikih fašističkih tvorevina, onda je na djelu prikriveni medijski totalitarizam koji se mora prvo detektirati da bi ga se moglo potom i osloboditi. Ako je ravnodušnost i zaludenost gledatelja hitlerovskih parada i slušatelja njegovih govora identična današnjoj duševnoj praznini suvremenog zavedenog gledatelja, onda je krajnje vrijeme ispitati gdje je zabluda; što se u povijesti nazvalo krivim imenom; kako nam se pod demokracijom podastire ubiranje duša suvremenog konzumenta masovnih medija? I konačno koliko je aktualna književnost i sama uključena u prikrivanje stvarnog stanja, koliko je ideologizirana, a koliko je na putu razotkrivanja horizonta laži?

³⁰ Podaci koji govore o situaciji do 1997. godine zastrašujući su: U USA je do tada već bilo 1449 televizijskih postaja, četiri velike mreže 10 379 radijskih stanica 1509 dnevnih novina 7047 tjednika, više od 17000 časopisa i devet velikih filmskih studija. Svake godine tipičan Amerikanac odgleda oko 1550 sati tv programa te sasluša 1160 sati radijskog programa... Svake godine prosječan Amerikanac odgleda oko 38 000 komercijalnih televizijskih spotova. U ove brojeve nisu uračunati milijuni prospekata koji stižu na kućnu adresu, billboardsi i drugi oblici oglašavanja. Antony Pratkanis & Elliot Aronson: *Age of propaganda* W. H. Freeman and company, New York, 2001, str. 4.

³¹ O ovom je pitanju zanimljivo u svojoj knjizi *Bias* pisao Bernard Goldberg. Dosta provokativno povukao je crtu od ljudi mafije do ljudi medija. Vjerodostojnost ovakvog razmišljanja potkrepljuje iskustvo tridesetgodišnjeg rada za CBS News. Riječ je dakle o *insideru* koji ogoljuje proces stvaranja vijesti, a samim tim i manipuliranja gledateljstvom. Posebno je zanimljivo promišljanje stereotipa na primjerima reporterskih prikaza beskućnika i oboljelih od AIDS-a. Tu autor pokazuje koliko stereotipi i zahtjevi prirode medija samog mogu dovesti u zabludu gledatelja. Bernard Goldberg, *Bias (A CBS insider exposes how the media distort the news)* Perennial, Washington, 2002.